

УДК 37.015.31:141.132:008

<https://doi.org/10.31652/2415-7872-2024-79-83-90>

ГАЛИНА АНТОНІЮК

orcid.org/0000-0002-9594-6661

gantoniuk@yahoo.com

кандидат філософських наук, доцент

Національний університет «Львівська політехніка»

вул. С. Бандери, 12, м. Львів

СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЙ ПРОСВІТНИЦТВА В ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ XVII– ПОЧАТКУ XVIII СТ. ОСОБЛИВОСТІ РАНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ПРОСВІТНИЦТВА

У статті прослідковано утвердження ідей просвітництва в освітньо-культурному просторі України в період XVII– початку XVIII ст. Наголошено, що теоретичними джерелами українського Просвітництва (як інваріанта західноєвропейського) були наукові ідеї, вироблені в попередню часову епоху. Насамперед це були теоретичні напрацювання діячів братського руху та Києво-Могилянської академії, які, власне, опиралися на науково-теоретичні програми, починаючи від Античності до Нового часу. В основі ідей Просвітництва були раціоналістичні ідеї, оперті на досягнення західноєвропейської філософської думки, представленої поглядами Р. Декарта, Г. Ляйбніца, І. Ньютона, І. Канта та ін. У дослідженні з'ясовано особливості функціонування українського Просвітництва в «ранніх» та «зрілих» формах; констатовано, що в ідеології раннього українського Просвітництва виокремлюються два напрями: етично-гуманістичний (етико-антропософський) та науково-освітній (сциєнтистський). Ці обидва напрями об'єднувало те, що вони були спрямовані проти культури та інститутів феодального суспільства, але по-різному підходили до вирішення засадничих світоглядних питань, що було викликане різною соціальною приналежністю їхніх представників. Охарактеризовано роль раннього українського Просвітництва для визначення вектору подальшого розвитку вітчизняної освіти та педагогіки.

Ключові слова: українське Просвітництво, раціоналізм, раціоналізація освіти, освітня модель, вітчизняний освітній простір.

HALYNA ANTONIUK

PHD, Associate Professor

Lviv Polytechnic National University

S. Bandery str., 12, Lviv

THE FORMATION OF ENLIGHTENMENT IDEAS IN THE EDUCATIONAL AND CULTURAL SPACE OF UKRAINE IN THE 17TH – EARLY 18TH CENTURIES: FEATURES OF EARLY UKRAINIAN ENLIGHTENMENT

The article traces the establishment of Enlightenment ideas in the educational and cultural space of Ukraine in the period of the XVII-early XVIII centuries. It is emphasized that the theoretical sources of the Ukrainian Enlightenment (as an invariant of the Western European Enlightenment) were scientific ideas developed in the previous time period. First of all, these were the theoretical works of the figures of the fraternal movement and the Kyiv-Mohyla Academy, which, in turn, were based on scientific and theoretical programs from Antiquity to the New Age. The ideas of Enlightenment were based on rationalist ideas, based on the achievements of Western European philosophical thought, represented by the views of R. Descartes, H. Lyabnitz, I. Newton, I. Kant, and others. The study clarified the peculiarities of the functioning of the Ukrainian Enlightenment in "early" and "mature" forms; it has been established that two directions are distinguished in the ideology of the early Ukrainian Enlightenment: ethical-humanistic (ethical-anthroposophical) and scientific-educational (scientist). These two directions were united by the fact that they were directed against the culture and institutions of feudal society, but they approached the solution of fundamental worldview issues in different ways, which was caused by the different social affiliation of their representatives. The role of the early Ukrainian Enlightenment in determining the vector of further development of national education and pedagogy is characterized.

Key words: Ukrainian Enlightenment, rationalism, rationalization of education. educational model, domestic educational space.

Інтеграція нашої держави в європейський та світовий простір актуалізує вивчення питань, що стосуються розвитку освітньої й педагогічної думки в Україні в контексті світової історії освіти та

педагогіки. Важливе місце в історії вітчизняної педагогічної думки посідає епоха XVII–XVIII ст. Чіткого окреслення в суспільній ідеології зазначеного періоду набувають ідеї Просвітництва – філософсько-ідеологічної течії, що поширилася в країнах Західної Європи й охопила Україну, як її складову. Однією з характерних рис Просвітництва було прагнення його представників до перебудови всіх суспільних відносин на основі розуму, «вічної справедливості», рівності та інших принципів, що, на їхню думку, беруть витoki із самої природи, з невід’ємних «природних прав» людини. Представники ідеології Просвітництва проголошували можливість встановлення нових суспільних відносин через поширення освіти та культури, через утвердження культу розуму в усіх сферах буття: економіці, політиці, науці, культурі [23, с. 514–515]. Основна роль у новій ідеології відводилася освіті та вихованню. Цю нову суспільну роль освіти добре усвідомили передові українські мислителі у XVII–XVIII ст. і, особливо, у XVIII–XIX ст.

Метою статті є висвітлення етапів становлення ідей Просвітництва в освітньо-культурному просторі України XVII–XVIII ст.; виокремлення українського Просвітництва у контексті західноєвропейського, з’ясування особливостей його функціонування в «ранніх» та «зрілих» формах; характеризування ролі раннього українського Просвітництва для визначення вектору подальшого розвитку вітчизняної освіти та педагогіки.

Історія українського Просвітництва була і є предметом дослідження та вивчення вітчизняних та зарубіжних учених. Питання становлення українського Просвітництва перебували у фокусі уваги М. Грушевського, Д. Чижевського, М. Сумцова, Ф. Титова, С. Маслової.

На сучасному етапі період XVII–XVIII ст. в історії вітчизняної освіти, педагогіки, науки є предметом вивчення З. Хижняк, О. Дзюби, Л. Ваховського, Т. Кочубей, В. Литвинова, М. Кашуби, І. Паславського, І. Захари, Л. Посохової, Н. Яковенко, Я. Стратій, В. Шевчука; філософсько-теоретичним питанням приділяли увагу дослідники київської школи: В. Нічик, В. Горський, В. Литвинов, С. Йосипенко, М. Ткачук та ін.

У нашому дослідженні ми концентруємо увагу на ідеях раннього та зрілого Просвітництва та їхній ролі для формування української освіти та педагогіки в зазначений часовий період і далі на наступних етапах.

В освітньому просторі України просвітницькі ідеї набули чіткого окреслення наприкінці XVIII – поч. XIX ст. У цей період антифеодальна, буржуазна за своєю суттю ідеологія Просвітництва в Україні розвивається як складова загальноросійського просвітницького руху з притаманними йому рисами (про це: [4, с. 340–342]). На відміну від європейського світу, де на кінець XVIII ст. процес розкладу феодального ладу досяг вершини і де вже існував сформований у загальних рисах клас буржуазії, інтереси якої й виражали ідеологія та філософія Просвітництва, у Російській імперії, у якій у зазначений час перебувала велика частина етнічних українських земель, цей процес щойно почав набирати певних ознак, пов’язаних із розкладом кріпосницької системи та формуванням нового буржуазного укладу та нового суспільного класу. Це було Просвітництво, націлене передовсім на реорганізацію суспільного устрою на засадах розуму та справедливості. Основними носіями ідей згаданого ідейно-теоретичного напрямку в Україні виступають Я. П. Козельський (1728 – після 1795), Г. С. Винський (1752–1818), В. В. Капніст (1758–1823), О. О. Паліцин (1749–1816), В. Н. Каразін (1773–1842), П. Д. Лодій (1764–1829) та ін. [4, с. 343].

В історії ідейно-суспільних рухів цей етап одержав назву *зрілого Просвітництва*. Ідеологія вітчизняного зрілого Просвітництва сформувалась на ґрунті синтезу раннього українського Просвітництва з європейським у його французькій і насамперед німецькій версіях. Просвітництво, як культурно-ідеологічний рух у кожній країні, мало свої особливості, зумовлені національними традиціями, умовами соціально-економічного і політичного розвитку. Найбільш радикально вираженим і соціально зорієнтованим був просвітницький рух у Франції, що становив ідейну основу революції 1789–1794 рр.; у Англії, що пережила революцію у XVII ст., політичні й соціальні процеси не мали такого потужного радикалізму, як у континентальній Європі. У іншій площині відбувалося становлення Просвітництва в Німеччині, що було пов’язано із рівнем суспільно-історичного розвитку країни: унаслідок нижчого, ніж у передових країнах Європи, рівня економічного розвитку (Франція, Англія) німецькі просвітителі не висували вимог у політичній та економічній сферах, а зосереджувались на питаннях морально-етичного плану. У центр своєї просвітницької ідеології німецькі просвітителі ставили не конкретні проблеми економіки та політики, а більш абстрактні питання, пов’язані із формуванням нової людини та моралі. Німецьке Просвітництво за своїми типологічними ознаками було найближчим до українського Просвітництва у його зрілих формах [1, с. 43–44].

Українські просвітники розробляли проблеми логіки, гносеології, психології, соціальної філософії і т. д. У теорії пізнання вони надавали великої ваги чуттєвому досвіду, який у попередню епоху був недостатньо врахованим, оскільки розглядався швидше, як джерело помилок. Багато уваги українські філософи просвітницької орієнтації надавали обґрунтуванню концепції природного права й суспільного договору. Розуміючи науку як засіб просвіти розуму, вони були переконані, що подолання суспільних суперечностей (суспільних конфліктів, несправедливих законів, зокрема

кріпосного права), можливі шляхом поширення освіти й виховання. Вони вважали, що знання законів, розуміння того, що є добро і що є зло, є гарантією спрямування зусиль усіх представників суспільства і насамперед еліти на побудову гармонійних і розумних суспільних відносин (про це: [3, с. 101-104]).

У зазначений період ведеться значна робота з перекладу філософських творів західноєвропейських просвітників. Але можливості збагачення української освіти у цьому плані були досить обмеженими. Політика уряду Російської імперії унеможливлювала публікацію літератури українською мовою (обмеженими можливості щодо перекладу найновіших наукових досягнень були і в Австро-Угорській імперії) [3, с. 611-617]. Унаслідок перебування в чужих державних утвореннях продукти діяльності українських просвітників щодо популяризації ідей західноєвропейського Просвітництва були імплантовані в інші культурні контексти.

На погляди українських просвітників періоду XVIII ст. значний вплив мала філософія Хр. Вольфа (1679–1754) [5, с. 367–368]. Вольфівська філософія, як продукт німецького Просвітництва, у викладі учня Хр. Вольфа Ф.-Х. Баумейстера з другої половини XVIII ст. стає офіційним посібником з філософії в Україні та й у всій Російській імперії. Аналогічна ситуація спостерігається також у Західній Україні. На основі філософського посібника Ф.-Х. Баумейстера, перекладеного Петром Лодієм і виданого у 1790 р., викладався курс філософії у Львівському університеті (у Львівському університеті у цей період діяли *Studium Ruthenum* – філософсько-богословське відділення для українців). Як зазначає В. Горський, це був єдиний підручник з філософії в Україні кінця XVIII ст., виданий мовою, близькою до місцевої. П. Лодій був одним із перших, хто познайомив українську громадськість із творчістю І. Канта [3, с. 618].

Петро Лодій (1764–1829), Яків Козельський (1729–1795) – найвідоміші представники українського Просвітництва XVIII ст. Яків Козельський був енциклопедично освіченою людиною, перекладач з французької, німецької та латинської мов, автор праць «Философические предложения» (1768 р., «Рассуждения двух индийцев Калана и Ибрагима о человеческом познании» (1788 р.) [1, с. 46]. Твори вченого, видані у 1764–1788 рр., зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В. Вернадського: [7; 8; 9; 10]. Наукові погляди Якова Козельського стали предметом наукових розвідок В. Горського [3, с. 611-624; 4, с. 340-342], Т. Кочубей [11, с. 246-260].

Істотний внесок у розробку філософії Просвітництва здійснив відомий філософ і теоретик права Петро Лодій (1787–1820). Упродовж п'ятнадцяти років (1787–1802) він обіймав посаду професора логіки, метафізики й моральної філософії у Львівському університеті. Тоді з метою підготовки духівництва «руського стану» в університеті створено *Studium Ruthenum* – відділення, на якому деякі дисципліни, зокрема філософські, дозволялося викладати українською книжною мовою. Відділення проіснувало недовго – австрійський уряд угледів у ньому небезпеку поширення «сепаратистських настроїв» і закрив його [3, с. 621]. У зазначений період П. Лодій скеровує свої зусилля на адаптацію ідей просвітницької філософії в українському інтелектуальному просторі. Цій меті слугувала його діяльність із розробки україномовних курсів з логіки та метафізики. Принагідно зазначаємо, що рукописна спадщина П. Лодія львівського періоду життя зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника під загальним шифром НД 348 (фонд Народного Дому): «Любомудріє нравоучительное. Предисловіє» [13]; «Краткое введение в метафизику. Онтология» [14]; «Наставление Логики. Vorträge in ruthenischer Sprache des Peter Lodij wirkli. Professors an der K. K. Lemberger Universität» [12]; «Наставления логическая в пользу юношества Россійскаго учащагося в семинарии Е. Ц. К. М. высокороднымъ Петромъ Лодіомъ Профессоромъ любомудрии...» [15]; «Предуведомление о науце метафизической» [16]). Учений є автором перекладу українською мовою «Моральної філософії» Х. Баумейстера (вийшла друком 1790 р.). Цим виданням, як зазначено у передмові, П. Лодій намагався сприяти освіті юнацтва «в матерномъ языці своемъ», прагнуч до реалізації важливого завдання щодо потреб розвитку української філософської термінології [3, с. 621]. За Петром Лодієм, «засобом просвіти» розуму є філософія, що сприяє піднесенню пізнавальних здібностей людини і «просвіти» серця [3, с. 622]. Відповідно до засад ідеології Просвітництва П. Лодій розробляв гносеологічну проблематику й логіку. Його наукові розробки були втілені в головній праці вченого «Логічні настанови» (повна назва твору: Логическія наставленія руководствующія к познанію и различенію истиннаго от ложнаго. СПб, 1815 [4, с. 370]). У гносеології він виходив із визнання чуттєвого досвіду як найважливішого джерела пізнання. Мислитель зазначав, що «пізнання абстрактне ґрунтується на поняттях та точних визначеннях речей», які розробляє розум. Розум спрямовується до пізнання природи, де все відбувається відповідно до наукових законів. Уся природа, за П. Лодієм, є не що інше як сукупність законів. Своїм законам підвладне й людське мислення, спрямоване на пізнання природи й людини. Завданням логіки є дати людині знання законів, що діють у процесі мислення, навчити її відрізняти істинне знання від хибного (цілком відповідає завданням, що були поставлені перед логікою у попередню епоху у філософських курсах діячів Києво-Могилянської академії). Як підкреслює В. Горський, у зазначену епоху «Логічні настанови» П. Лодія були кращим посібником з логіки у тогочасній Російській імперії [3, с. 623].

У часовий період XVIII – початку XIX ст. ідеологія та філософія Просвітництва стає основоположним (проте не абсолютним¹) фактором, що визначає загальне спрямування розвитку освітньої та педагогічної думки в Україні в зазначений і наступні часові періоди.

Теоретичними джерелами зрілого Просвітництва були ідеї, вироблені у попередню часову епоху, – в період кінця XVII – початку XVIII ст. Насамперед це були теоретичні напрацювання діячів братського руху та Києво-Могилянської академії. Цей етап в історії вітчизняного просвітницького руху можна охарактеризувати як етап раннього Просвітництва [1, с. 48].

Основні характеристики раннього Просвітництва це: вивільнення науки з-під влади теології; виокремлення нових галузей наукового знання (першочергово природничо-наукового); інституалізація та раціоналізація знання; критика теологічного світогляду, утвердження ідеї цінності людини, формування нових концепцій держави і права (освічений абсолютизм); посилення світських тенденцій у культурі. На цьому етапі зароджується одна з основних ідей Просвітництва – *ідея залежності суспільного прогресу від поширення освіти* (про це: [2, с. 626–627]). Питання освіти й суспільного прогресу одержали свій розвиток у працях Феофана Прокоповича: «Первое учение отроком» [19], «Регламент, або Статут Духовної Колегії» [18], «Розмова міщанина з селянином та півчим, себто дяком» [21], «Промова про заслуги наук, що прирівнюються до заслуг зброї» [20] та ін. Ранньому Просвітництву притаманні нерозвинутість, початковий стан, контурність тих елементів, які знаходять своє вираження в понятті зрілого Просвітництва.

В ідеології раннього українського Просвітництва виокремлюються два напрями, які умовно можна охарактеризувати як *етично-гуманістичний (етико-антропософський) та науково-освітній (сциєнтистський)* [1, с. 50]. Ці обидва напрями об'єднувало те, що вони були напрямлені проти культури та інститутів феодального суспільства, але по-різному підходили до вирішення засадничих світоглядних питань, що було викликане різною соціальною приналежністю їх представників.

Етично-антропософський напрям – це платонівсько-містична лінія, що була пов'язана із символічним та інтуїтивним способом сприйняття світу. До неї належали Данило Туптало (Димитрій Ростовський), Паїсій Величковський, Григорій Сковорода та ін. Опираючись на ідеї попередньої візантійської традиції (Оріген, Климентій Александрійський, Діонісій Ареопажит), названі діячі зосереджували увагу на внутрішньому, духовному світі людини, на можливості її інтуїтивного єднання з Богом [24, с. 84]. Ці ідеї розвивалися здебільшого поза навчальними закладами, у літературно-художніх творах, казаннях, житіях святих, пропагуванні аскетичного способу життя. Особливо посилюється цей напрям у другій половині XVIII ст., коли частина українських земель була інкорпорована у складі Російської імперії, що мало наслідком наростання песимістичних настроїв у середовищі українського суспільства (про це: [3, с. 28-43]).

Основою цього освітнього напрямку стає поняття «внутрішня людина», основним змістом – етичні проблеми [24, с. 84–85]. Носії цих ідей засуджували принади земного життя, а основу щастя шукали у внутрішній гармонії, усамотненні, духовному удосконаленні, спрямованому на спілкуванні з Богом, з трансцендентним світом. Мислителі цього напрямку відходять від досконалого вивчення зовнішніх наук (логіки, натурфілософії, метафізики). Їхня освітня позиція спрямована на зближення з релігією, поступово починає набирати символічного змісту. Особистий спосіб життя представників цього напрямку активізували зусилля до пошуків свободи і незалежності від зовнішніх обставин – у цьому вони перегукувалися з ідеями раннього Просвітництва.

Просвітницькі ідеї етико-гуманістичного (етикоантропософського) напрямку чітко прослідковуються у творчості Г. Сковороди. Певного переломлення цей напрям отримує в масонському русі [3, с. 611–624]. У раніший період численні ідеї, характерні для цього напрямку (критика моральної деградації суспільної верхівки, звернення до «внутрішньої» людини, її морального удосконалення), простежуються у творах Кирила-Транквіліона Ставровецького, Даниїла Туптала (Димитрія Ростовського), Стефана Яворського. Ці факти засвідчують соціальну неоднорідність цього напрямку, наявність у ньому не лише демократичного, але й аристократичного відгалуження, що пояснюється тим, що моральне викриття чинного суспільного ладу, особливо у кризові перехідні етапи може проводитись як з позицій застарілих, так і з позицій демократичних верств суспільства. Деякі пункти їхньої критики, що мають різні соціальні цілі, можуть збігатись і перегукуватись одні з одними.

Даючи спільну характеристику мислителям «етико-гуманістичного напрямку» на противагу «науково-освітньому», можна зазначити, що їхній просвітницький порив спрямований не на суспільство загалом, а на окрему людину, отже, метою просвіти вони вважають не поступ суспільства, а розвиток людини, і тому в центрі їхньої уваги перебувають не науки про світ, а способи

¹ Абсолютним чинником просвітницькі ідеї у полі української культури не могли бути а ргіогі, зважаючи на притаманну українській духовній традиції недовіру до абсолютизації ролі людського розуму, переконання в тому, що людина та її життя не можуть розглядатися в межах схем просвітницького раціоналізму (Авт.).

індивідуального вдосконалення, «свій суспільний ідеал вони пов'язували з внутрішнім духовним життям людини, самопізнанням, моральним вдосконаленням, «сродною працею» тощо, завдяки яким, на їхню думку, людина може стати внутрішньо вільною, незалежною від зовнішніх обставин її життя». Основою класифікації тут є ставлення до знання та його можливостей змінити життя людини: у «науково-освітньому» напрямі знання постає у вигляді науки та її проектів, спрямованих на раціональну організацію суспільства; у «етико-гуманістичному» напрямі знання постає у вигляді практик, спрямованих на вдосконалення внутрішнього світу людини. Така оцінка стосується передусім Григорія Сковороди, який є уособленням описаної тенденції вже у зовсім інших умовах, аніж його попередники (такі, як, зокрема, Димитрій Туптало), що не втратили надії знайти себе в межах конфесійного християнства, хоча й протистояли його інструменталізації та одержавленню [1, с. 52-53].

Представники науково-освітнього напрямку (сцієнтистського) – класу буржуазії, що зароджувалася, були найбільше зацікавлені в заміні наявних форм організації суспільства, у розвитку нових форм соціальної взаємодії. Прогрес суспільства вони пов'язували з розвитком освіти та науки, першочергово з розвитком точних та природничонаукових галузей наукового знання: математикою, фізикою, хімією, астрономією, біологією тощо, з розвитком техніки та мистецтв. Це була так звана аристотелівсько-природознавча раціоналістична лінія [17, с. 22]. Так само, як і представники етично-гуманістичного напрямку, вони виступали проти недосконалого суспільного ладу, проти експлуатації, не відкидаючи її в принципі; свій суспільний ідеал вони пов'язували з просвічено-абсолютистською державою, яку очолював освічений правитель – «філософ» на троні. Представники наукової лінії Просвітництва виражали інтереси нового класу буржуазії, що перебувала на стадії первісного нагромадження капіталу та була зацікавлена в сильній централізованій державі з підпорядкуванням світському правителю, вільній від церкви й феодалної аристократії. *Головною умовою поступу суспільства представники науково-освітнього напрямку вважали розвиток освіти, науки, ремесел, мистецтв і виховання.* Найбільш видатні представники – це діячі Києво-Могилянської академії XVII-XVIII ст.: І. Гізель, Й. Кроковський, Ф. Прокопович, С. Яворський, Г. Кониський, М. Козачинський, Г. Щербацький та ін. [24, с. 82].

Новітній підхід до осмислення періоду Просвітництва та його ролі в українській освітній та філософській культурі представлено в наукових розробках нашого сучасника, доктора філософських наук С. Йосипенка, зокрема в його праці «До витоків української модерності: Українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті» [6]. Згідно з поглядами дослідника, проект Просвітництва засадничо полягає в раціоналізації всіх сторін суспільного буття, а також в інтелектуальному напруженні, яке виникає у зв'язку з намаганням упорядкувати існуючі галузі суспільного життя на основі розуму (про це: [6, с. 310-339]).

Отже, українське Просвітництво у своєму розвитку пройшло два етапи: «раннього» (XVII – перша половина XVIII ст.) та «зрілого» (XVII – перша половина XVIII ст.). Раннє розглядаємо як самостійний етап у розвитку вітчизняної освіти і науки, науково-світоглядною основою якого була аристотелівсько-механістичний раціоналізм, за допомогою якого тогочасні вчені намагались пояснити всі сторони суспільного буття.

Зріле Просвітництво (друга половина XVIII ст.) – новий освітній рівень – було логічним продовженням раннього, але своєю науковою базою мало інший рівень природничо-наукового і математичного знання, у своїй філософській основі опиралося на вчення Хр. Вольфа та І. Канта, що прийшли на зміну «перипатетичним змаганням» Арістотеля [3, с. 617–623]. На цій теоретичній основі зріле Просвітництво ставило й розв'язувало задачі іншого наукового й світоглядного рівня.

Раннє українське Просвітництво, в основі якого був раціоналізм у його західноєвропейській інтерпретації (Р. Декарт, І. Ньютон, Г. Ляйбніц), чітко простежується в освітньо-культурному просторі України періоду XVII – початку XVIII ст. Раціоналістична спрямованість вітчизняної освіти прослідковується за формою і за змістом, тобто, на основі предметів, які викладались у тогочасних освітніх закладах, що діяли на території України (зміст) і які були зорганізовані за зразком західноєвропейських освітніх установ, першочергово за зразком єзуїтських колегіумів (форма). Форма передбачала зміст: у зазначений часовий період навчальними предметами, які викладались у вітчизняних навчальних закладах (братських, католицьких, протестантських школах), були *septem artes liberales* (сім вільних мистецтв, які поділились на предмети «тривіуму»: граматики, риторика, діалектика та «квадривіуму»: арифметика, геометрія, музика, астрономія). Саме в квадривіумі раціональна спрямованість освітньої діяльності набуває чіткого вираження: акцент ставиться на введення в навчально-освітню практику передових природничо-наукових та математичних знань, що відповідало тогочасним суспільним запитам.

Можемо висновкувати про те, що Просвітництво було вагомим етапом у розвитку вітчизняної освіти та педагогіки, насамперед це виявилось в посиленні раціоналістичних тенденцій, у намаганні вітчизняних мислителів пояснити раціональними засобами всі сторони природного й соціального буття людини. В українському освітньому просторі ідеї Просвітництва набувають виразного окреслення в період XVII-XVIII ст., що було пов'язано із розвитком природничо-наукового й

математичного знання, звідси утвердження в суспільній свідомості переконання про можливість побудови ідеальних суспільних відносин на основі раціональних методів.

Раціональні методи активно утверджувались у вітчизняному освітньому просторі в зазначений часовий період через запровадження західноєвропейських освітніх моделей та суспільними запитам на передові наукові знання.

Проте абсолютизувати цей етап не варто. Механістичний матеріалізм та раціоналізм (як теоретичні засади Просвітництва) так і не змогли остаточно вирішити проблем, поставлених попередньою епохою, власне, проблеми синтезу механістичного світорозуміння зі світом людини, як єдності фізичного й психічного, матеріальних та духовних цінностей. Частково це було пов'язано із рівнем розвитку вузькогалузевого спеціального знання (фізики, хімії, біології, ембріології, психології тощо), частково – у світоглядній орієнтації просвітників, у їхньому переконанні, що єдиним мірилом усіх речей є мислячий розум. Рівень абсолютизації раціональної складової частково було зменшено в наступну часову епоху – наприкінці XVIII – на початку XIX ст., яка виходила з того, що у світі не існує нічого завершеного й самодостатнього, що світ – це жива динамічна єдність, де все змінюється й перебуває в постійному русі. Таке світосприйняття базувалось на новому розумінні людини та її пізнавальних можливостей. Питання, які розроблялись та цій теоретичній основі, становлять предмет дослідження наступних етапів у формуванні української освіти та педагогіки.

Література

1. Антонюк Г. Д. Ідеї раннього Просвітництва в освітньо-культурному просторі України XII – першої половини XVIII ст. Львів : вид-во Львівської політехніки, 2015. 496 с.
2. Довідник з історії України (А-Я). Київ : Генеза, 2001. 1135 с.
3. Історія української культури: у 5-ти т. Том 3. Українська культура другої половини XVII–XVIII ст. Київ : Наук. думка, 2003. 1247 с.
4. Історія філософії на Україні: в 3-х т. Т. I. Київ : Наук. думка, 1987.
5. Історія філософії. Словник. Київ : Знання України, 2012. 1200 с.
6. Йосипенко С. Л. До витоків української модерності: Українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті. Київ : Український центр духовної культури, 2008. 391 с.
7. Козельский Я. Механические предложения для употребления обучающегося при Артиллерийском и инженерном и шляхетном кадетском корпусе благородного юношества, сочиненные артиллерии капитаном Яковом Козельским в 1787 г. СПб.: При имп. АН, 1764.[24], 344, [3] с.
8. Козельский Я. Китайский философ или ученые разговоры двух индийцев Калана и Ибрагима, т. е. философические рассуждения о человеческих познаниях, касательно физики, врачебной науки, испытания природы и ее таинств, естественною историею открываемых, а именно: о стихиях, земле, воде, воздухе и огне: о человеке и животных: о растениях и ископаемых минералах, во врачебстве употребляемых: о тяжести, движении и покое земных тел и проч. СПб.: Тип. Брейткопфа, 1788. [4], 190, [2] с.
9. Козельский Я. Арифметические предложения для употребления обучающегося въ артиллерийском и инженерном шляхетном кадетском Корпусе благородного юношества: сочиненные артиллерии капитаном Яковом Козельским. СПб., 1764. 285 с.
10. Козельский Я. Философические предложения: сочиненные надворным советником и Правительствующаго Сената Секретарем Яковом Козельским. СПб., 1768. 225 с.
11. Кочубей Т. Д. Українська педагогічна думка другої половини XVII – XVIII століття крізь призму вітчизняних досліджень. Умань : ФОП Жовтий О. О., 2012. 516 с.
12. Лодій П. Наставленіє Логики. Vorträge in ruthenischer Sprache des Peter Lodij wirkл. Professors an der K. K. Lemberger Universität. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника. Збірка рукописів бібліотеки Народного Дому у Львові. Шифр НД 348/I; Кін. XVIII ст; 50 арк.
13. Лодій П. Любомудріє нравоучительное. Предословіє. Відділ рукописів Львівської НБ НАН України ім. В. Стефаника. Збірка рукописів бібліотеки Нар. дому у Львові. Шифр НД 348/V; 2 арк.
14. Лодій П. Краткоє введеніє в метафизику. Онтологія. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника. Збірка рукописів бібліотеки Нар. дому у Львові. Шифр НД 348/III; 32 арк.
15. Лодій П. Наставленія логическая в пользу юношества Россійскаго учащагося в семинарії Е. Ц. К. М. высокогороднымъ Петромъ Лодіомъ Профессоромъ любуемудриі... преподаваютьсѧ аже такожде во свою пользу списа Андрей Гловацкій года 1792. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника. Збірка рукописів бібліотеки Нар. дому Львові. Шифр НД 348/II ; 50 арк.
16. Лодій П. Предуведомленіє о науце метафизической. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаника. Збірка рукописів бібліотеки Нар. дому у Львові. Шифр НД 348/IV; 4 арк.
17. Нічик В. М. Києво-Могилянська академія і німецька культура. Київ : Український центр духовної культури, 2001. 252 с.
18. Прокопович Феофан. Регламент, або Статут Духовної Колегії, згідно з яким вона має чинити у здійсненні своїх справ і який визначає повинності її власні та всіх духовних чинів, рівно ж і мирських осіб, позаяк вони підлягають духовному управлінню. Тисяча років української суспільно-політичної думки у дев'яти томах. Т. IV. Кн. 3. Кінець XVIII ст. Київ : Дніпро, 2001. С. 125–204.

19. Прокопович Ф. Первое учение отроком. В нем же буквы и слоги. Также краткое толкование законного десятилетия, молитвы господни, символ веры и девяти блаженств. Чернигов: Тип. Троицко-Ильинского монастыря, 1760. [8], 72 л. / Додаток 3 (Фотокопія).
20. Прокопович Феофан. Промова про заслуги наук, що прирівнюються до заслуг зброї (пер. з лат. В. Литвинова). Ідеї Просвітництва у працях Ф. Прокоповича. *Філософська думка*. 1982. № 1. С. 77–82
21. Прокопович Феофан. Розмова міщанина з селянином та півчим, себто дяком / Пер. В. Литвинова. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9-ти т. Т. IV, кн. I (перша третина XVIII ст.). Київ : Дніпро, 2001. С. 376–425.
22. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
23. Філософський словник соціальних термінів. Київ, Харків, 2005. 669 с.
24. Хижняк З. І., Маньківський В. К. Історія Києво-Могилянської академії Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2008. 203 с.

References

1. Antonyuk H.D. Idei rannioho Prosvitnyztva v osvitho-kulturnomu prostori Ukrainy XVII – pershoi polovyny 18 st. [Ideas of early Enlightenment in the educational and cultural space of Ukraine in the 17th – first half of the 18th century]. Lviv. Vyd-vo Lvivskoi Politechniky, 2015. 496 s.
2. Dovidnyk z istorii Ukrainy (A-Y). [Handbook on the history of Ukraine (A-Z)]. K.: Geneza, 2001. 1135 p.
3. Istorija ukrainskoi kukltury v 5 tomach. Tom 3. Ukrainska kultura druhoi polovyny XVII–XVIII st. [History of Ukrainian culture: in 5 volumes. Volume 3. Ukrainian culture of the second half of the XVII–XVIII centuries]. K.: Nauk. dumka, 2003. 1247 p.
4. Istorija filosofii na Ukraini: v 3 tomach. T. 1. [History of philosophy in Ukraine: in 3 volumes. T. I.]. K.: Nauk. dumka, 1987.
5. Istorija filosofii. Slovyk. [History of philosophy. Dictionary]. K.: Knowledge of Ukraine, 2012. 1200 p.
6. Yosypenko S. L. Do vytykiv ukrainskoi modernosti: Ukrainska rannomoderna dukhovna kultura v yevropeiskomu konteksti. [Ukrainian early modern spiritual culture in the European context]. K.: Ukrainian Center of Spiritual Culture, 2008. 391 p.
7. Kozelsky Ya. Mekhanycheskye predlozheniya dlia upotrebleniya obuchaiushchegosia pry Artylleryiskom y ynzhenernom y shliakhetnom kadetskom korpuse blahorodnaho yunoshestva, sochynennyye artyl–leryy kapytanom Yakovom Kozelskym v 1787 h. [Mechanical proposals for the use of students studying at the Artillery and Engineering and Gentry Cadet Corps of Noble Youth, composed by artillery captain Yakov Kozelsky in 1787]. St. Petersburg: At the Imperial Academy of Sciences. 1764.[24], 344, [3] p.
8. Kozelsky Y. Kytaiskyi fylosof yly uchenye razghovory dvukhr yndytsevr Kalana y Ybrahyma, t. e. fylosofycheskyia rassuzhdeniya o chelovecheskykh poznaniyakh, kasatelno fyzyky, vrachebnoi nauky, yspytaniya pryrody y ee taynstv, estestvennoiu ystoriyeiu otkryvaemykh, a ymenno: o stykhiyakh, zemle, vode, vozdukhe y ohne: o cheloveke y zhyvotnykh: o rastenyakh y yskopaemykh myneralakh, vo vrachebstve upotrebliaemykh: o tiazhesty, dvyzhenyy y pokoe zemnykh tel y proch. SPb. [Chinese philosopher or learned conversations of two Indians Kalan and Ibrahim, i.e. philosophical reasoning about human knowledge, regarding physics, medical science, testing of nature and its mysteries, revealed by natural history, namely: about the elements, earth, water, air and fire: about man and animals: about plants and fossil minerals used in medicine: about gravity, movement and rest of earthly bodies, etc.] SPb.: Type. Breitkopf, 1788. [4], 190, [2] p.
9. Kozelsky Ya. Aryfmetycheskiia predlozheniia dlia upotrebleniia obuchaiushchegosia vr artylleriiskom y y ynzhenernom shliakhetnom kadetskom Korpuse blahorodnaho yunoshestva: sochynennyya artyl–leryy kapytanom Yakovom Kozelskym. [Arithmetic sentences for use by students in the artillery and engineering gentry cadet corps of noble youth: composed by artillery captain Yakov Kozelsky]. St. Petersburg, 1764. 285 p.
10. Kozelsky Ya. Fylosofycheskye predlozheniya: sochynennyye nadvor–nym sovetnykom y Pravytelstvuiushchaho Senata Sekretarem Yakovom Kozelskym. [Philosophical proposals: composed by the court adviser and the Government Senate Secretary Yakov Kozelsky]. St. Petersburg, 1768. 225 p.
11. Kochubey T. D. Ukrainska pedahohichna dumka druhoi polovyny XVII – XVIII stolittia kriz pryзму vitchyznianskykh doslidzhen. [Ukrainian pedagogical thought of the other half of the 17th – 18th centuries through the prism of historical research]. Uman: FOP Zhovtiy O. O., 2012. 516 p.
12. Lody P. Nastavlenie Lohyky. Vorträge in ruthenischer Sprache des Peter Lodij wirk. Professors an der K. K. Lemberger Universität. Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovo biblioteki NAN Ukrainy im. V. Stefanyka. Zbirka rukopysiv biblioteki Narodnoho Domu u Lvovi. Shyfr ND 348/I; Kin. XVIII st; 50 ark. [Instructions of Logic. Vorträge in ruthenischer Sprache des Peter Lodij wirk. Professors an der K. K. Lemberger Universität // Collection of manuscripts of the Lviv V. Stefanyk Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection of manuscripts from the library of the People's House near Lviv. Code ND 348/End 18 th century; 50 arc.].
13. Lody P. Liubomudriie nravouchytelnoe. Predosloviie // Viddil rukopysiv Lvivskoi NB NAN Ukrainy im. V. Stefanyka. Zbirka rukopysiv biblioteki Nar. domu u Lvovi. Shyfr ND 348/V; 2 ark. [Moral wisdom. Preface // Collection of manuscripts from the Lviv V. Stefanyk National Library of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection of manuscripts from the library of the People's House near Lviv. Code ND 348/V; 2 arch.].
14. Lody P. Kratkoie vvedeniie v metafyziku. Ontologia // Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovo biblioteki NAN Ukrainy im. V. Stefa–nyka. Zbirka rukopysiv biblioteki Nar. domu u Lvovi. Shyfr ND 348/III; 32 ark. [Brief introduction to metaphysics. Ontology // Collection of manuscripts of the Lviv V. Stefanyk Scientific Library

- of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection of manuscripts from the library of the People's House near Lviv. Code ND 348/III; 32 arc.].
15. Lody P. Nastavleniia lohycheskaia v polzu yunoshstva Rossiiskaho uchashchahosia v semynariy E. Ts. K. M. vysokorodnym Petrom Lodiom Professorom liubomudryi... prepodavaiutsia azhe takozhde vo svoiu polzu spysa Andrei Hlovatskii hoda 1792 // Viddil rukopysiv Lvivskoi naukovoï biblioteky NAN Ukrainy im. V. Stefanyka. Zbirka rukopysiv biblioteky Nar. domu Lvovi. Shyfr ND 348/II; 50 ark. [Logical instruction for the benefit of the youth of the Russian student at the seminary of E. T. K. M. high-born Peter Lodi Professor of liberal wisdom... are taught even where Andrey Glowatsky wrote for his own benefit in 1792. Collection of manuscripts of the Lviv V. Stefanyk Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection of manuscripts from the library of the People's House near Lviv. Code ND 348/II; 50 arc.].
16. Lody P. Predumedomleniie o nautse metafyzicheskoi // Viddil ruko-pysiv Lvivskoi naukovoï biblioteky NAN Ukrainy im. V. Stefanyka. Zbirka rukopysiv biblioteky Nar. domu u Lvovi. Shyfr ND 348/IV; 4 ark. [Warnings about metaphysical science // Collection of manuscripts of the Lviv V. Stefanyk Scientific Library of the National Academy of Sciences of Ukraine. Collection of manuscripts from the library of the People's House near Lviv. Code ND 348/IV; 4 arches].
17. Nichyk V. M. Kyievo-Mohylianska akademiia i nimetska kultura. K.: Ukrainyskyi tsentr dukhovnoi kultury, 2001. 252 s. [Kyiv-Mohyla Academy and German culture. K.: Ukrainian Center of Spiritual Culture, 2001. 252 p.].
18. Prokopovich Teofan. Rehlement, abo Statut Dukhovnoi Kolehii, zghidno z yakym vona maie chynyty u zdiisnenni svoikh sprav i yakyi vyznachaie povynnosti yii vlasni ta vsikh dukhovnykh chyniv, rivno zh i myrskykh osib, pozaiaik vony pidliahaiut dukhovnomu upravlinniu // Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky u deviaty tomakh. T. IV. Kn. 3. Kinets XVIII st. [The Regulation, or the Statute of the Spiritual Board, according to which it must act in the performance of its affairs and which determines the duties of its own and all spiritual orders, as well as lay persons, since they are subject to spiritual management. *A thousand years of Ukrainian social and political thought in women seven volumes*. T. IV. Book 3. The end of the 18th century]. K.: Dnipro, 2001. P. 125–204.
19. Prokopovich F. Pervoe uchenye otrokom. V nem zhe bukvy y slohy. Tazhe kratkoe tolkovanye zakonnoho desiatslovyia, molytvy hospodny, symvol very y devfiaty blazhenstv. Chernyov: Typ. Troitsko-Ylynskoho monastyria, 1760. [8], 72 l. / Dodatok 3 (Fotokopiia) // Kochubei T.D. Ukrainska pedahohichna dumka druhoi polovyny XVII–XVIII stolittia kriz pryzmu vitchyznianskykh doslidzhen. [The first teaching of a youth. It has letters and syllables. The same brief interpretation of the legal Ten Commandments, the Lord's Prayer, the symbol of faith and the nine beatitudes. Chernihiv: Type. Troitsko-Ilya Monastery, 1760. [8], 72 l. / Appendix 3 (Photocopy) // Kochubey T.D. Ukrainian pedagogical thought of the second half of the XVII–XVIII centuries through the prism of domestic research]. Uman: FOP Zhovtyy O. O., 2012. c. 447–515.
20. Prokopovich Feofan. Promova pro zasluhy nauk, sheho pryivniuiutsia do zasluh zbroy (per. z lat. V. Lytvynova) // Idei Prosvitnytstva u pratsiakh F. Prokopovycha. Filosofska dumka. [Speech on the merits of the sciences, which are equated to the merits of weapons (translated from Latin by V. Lytvynov) // Ideas of Enlightenment in the writings of F. Prokopovich. Philosophical thought]. 1982. No. 1. C. 77–82.
21. Prokopovich Feofan. Rozмова mishchanyna z selianynom ta pivchym, sebto diakom / Per. V. Lytvynova // Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky: u 9-ty t. T. IV, kn. I (persha tretyna XVIII st.). [The conversation of a burgher with a peasant and a halfling, i.e. a thanksgiving / Trans. V. Lytvynov // A thousand years of Ukrainian social and political thought: in 9 volumes, Volume IV, book. I (first third of the 18th century)]. K.: Dnipro, 2001. P. 376–425.
22. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. [Philosophical encyclopedic dictionary]. K.: Abris, 2002. 742 p.
23. Filosofskyi slovnyk sotsialnykh terminiv. [Philosophical dictionary of social terms]. Kyiv, Kharkiv, 2005. 669 p.
24. Khizhnyak Z. I., Mankivskyi V. K. Istoriia Kyievo-Mohylianskoi akademii. [History of the Kyiv-Mohyla Academy]. K.: Ed. House "KM Academy", 2008. 203 c.